

# VZDĚLÁVÁNÍ UČITELŮ PRO PRIMÁRNÍ ŠKOLU (1. STUPEŇ) PO 2. SVĚTOVÉ VÁLCE V PROMĚNÁCH ČASU (DO r. 1989)

Jana Uhlířová

**Anotace:** Článek je příspěvkem k vývoji učitelského vzdělání, zvláště na 1. stupni ZŠ a zejména v kontextu pražské pedagogické fakulty. Vzdělávání učitelů 1. stupně ZŠ plasticky vystupuje na pozadí kontextu celkové problematiky učitelského vzdělání v letech 1946–1989. Toto časové období je periodizováno; detailněji je věnována pozornost mezníkům vývoje učitelského vzdělání, jejich legislativním normám i kurikulu vzdělávání učitelů pro 1. stupeň ZŠ. Kurikulum je zde dokladem reálného naplnění vzdělávací politiky.

**Klíčová slova:** vývoj učitelského vzdělání pro 1. stupeň, vysokoškolská kvalifikace pro učitele, kurikulum přípravného vzdělání pro učitele 1. stupeň, instituce vzdělávající učitele, pedagogická fakulta, legislativa k učitelskému vzdělání.

**Key words:** the development of teacher training for the 1<sup>st</sup> grade of primary school, university degree for teachers, the curriculum for the preparatory education for teachers of the 1<sup>st</sup> grade of primary school, teacher training institutions, the Faculty of Education, teacher training legislation.

## 1945–1946

Poválečnou situaci ve školství, která předcházela vzniku pedagogických fakult, ovlivnilo nejen přijetí tzv. Košíckého vládního programu z 5. dubna 1945, kde se školských otázek dotkl zvláště § 15 („Nová doba a nové mezinárodní postavení Československa vyžadují neméně ideologickou revizi jeho kulturního programu: Bude provedena důsledná demokratizace a to nejen umožnění co nejširším vrstvám přístup do škol, ale i k jiným pramenům vzdělávání a kultury, ale i v ideovém směru: v zlidovění samého systému výchovy i povahy kultury, aby sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu.“)<sup>1, 2</sup>, ale rezonovaly zde i nevyřešené problémy meziválečného období. Jedním z nich byl i požadavek vysokoškolského

vzdělání pro učitele obecných a měšťanských škol, pro něž nebylo vysokoškolské vzdělání dosud stanoveno. Učitelstvo nižších školských stupňů svými aktivitami viditelně demonstrovalo svou odpovědnost za vzdělanostní úroveň svých žáků již v průběhu 20. i 30. let 20. století. Těto odpovědnosti se však bez hlubokého vzdělání nebylo schopno zhostit. Diskuse k tomuto problému, přes značné změněné politické okolnosti i priority poválečného období, navázala na meziválečné návrhy učitelstva, jež se konečně promítly v realizovaném dekretu prezidenta E. Beneše.

27. října 1945 dekretem prezidenta republiky č. 132/1945 Sb., o vzdělání učitelstva, byla uzákoněna **vysokoškolská učitelská kvalifikace** pro učitele všech školských stupňů československé vzdělávací soustavy.

<sup>1</sup> Plný text: [http://svedomi.cz/dokdoby/1945\\_kosvlpr.htm](http://svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm).

<sup>2</sup> Pšenák, J. Pramene k dějinám československého školstva. Bratislava : SPN, 1979, s. 29.

Tato stanovená vzdělanostní úroveň se nově vztahovala k učitelům nižších škol; pro středoškolské profesory bylo vysokoškolské studium dlouhodobě tradiční. Signování dekretu bylo výsledkem dlouhého procesu, v němž participovaly především učitelské organizace ve spolupráci s četnými pedagogickými teoretiky po dobu delší než šedesát let. V § 1 dekretu č. 132/1945 Sb. je uvedeno: „Učitelé škol všech stupňů a druhů nabývají vzdělání na pedagogických a jiných fakultách /odděleních/ vysokých škol<sup>3</sup>.“

Ve zřizovacím dekretu **pedagogických fakult** z 9. 4. 1946 (zákon č. 100/1946 Sb.<sup>4</sup>) se stanoví, že „při všech univerzitách v zemích českých i na Slovensku se zřizují pedagogické fakulty“ jako instituce, v nichž bude vysokoškolské vzdělání učitelů realizováno. Vládní nařízení č. 170 ze dne 27. 8. 1946, jímž se vydává statut pedagogických fakult, formuluje jejich úkoly. V § 1 tohoto nařízení čteme, že úkolem pedagogických fakult je:

- „a) svobodně bádati a pěstovati vědy pedagogické a jejich pomocné obory;
- b) vzdělávati v pedagogických vědách a v jejich pomocných oborech kandidáty učitelství škol všech stupňů a druhů, kromě škol vysokých, poskytovat jim vzdělání i v jiných oborech, potřebných pro výkon učitelského povolání, a prakticky je připravovat pro toto povolání;
- c) připravovati vedoucí školské a lidověchovné pracovníky a podle rozhodnutí ministra školství a osvěty doplňovati vzdělání učitelstva.“

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze byla slavnostně otevřena v Domě umělců v Praze dne 15. listopadu 1946 za přítomnosti prezidenta republiky, členů vlády,

zástupců Ústavodárného národního shromáždění, akademického senátu Univerzity Karlovy, dalších funkcionářů vysokých škol i zástupců kulturního a společenského života.

O pojetí pedagogických fakult se utkaly dvě koncepce – V. Příhody a O. Chlupa, z nichž Chlupova převážila. O. Chlup dospívá k tomu, aby „při vymezování obsahu učitelského studia učitel byl ke svému povolání připraven všestranným vzděláním věcným a pedagogickým“ (Chlup 1937, s. 73). Chlupovi se tak podařilo prosadit, že jeho pojetí pedagogické fakulty předpokládá vzdělávat studenty učitelství v oborech, jimž budou jednou vyučovat, a poskytnout jim relevantní pedagogickou přípravu. Prosazení této koncepce přivedlo O. Chlupa i do čela Pedagogické fakulty UK. V roce 1946 se stal jejím prvním děkanem.

Další vývoj a rozvoj vysokoškolského vzdělávání učitelů prošel složitými cestami, jež rozhodně nelze označit za přímočaré. Byl vázán jak na politické okolnosti, tak na reálné společenské potřeby, které se promítly jak do struktury vzdělávacího systému Československa, tak i do koncepce institucí vzdělávajících učitele.

Přípravné vzdělávání učitelů pro obecnou, měšťanskou, národní či základní školu, jeho rozsah i obsah kurzů nebyl formulován ad hoc. Do učitelských vzdělávacích programů se samozřejmě vždy promítal společenský kontext, v němž byla ukotvena i škola a do nějž měl učitel vstupovat. Často toto propojení nebylo organické a fakulty nejen kopírovaly, ale mnohdy na vlastní pěst i zesilovaly dobové politické tlaky.

Vývoj Pedagogické fakulty UK a její proměny, a rovněž tak peripetie vysokoškol-

<sup>3</sup> 132. dekret prezidenta republiky ze dne 27. října 1945, o vzdělání učitelstva. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1945, částka 55, s. 334.

<sup>4</sup> 100. zákon ze dne 9. dubna 1946, kterým se zřizují pedagogické fakulty. Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1946, částka 44, s. 888.

ského učitelského vzdělávání lze sledovat na lineárně vzestupné časové ose, která je konstruována na základě zákonných mezníků a opatření, vydaných ve čtyřech časových sekvencích:

1. časový úsek 1946–1953
2. časový úsek 1953–1959
3. časový úsek 1959–1964
4. časový úsek 1964–1989

### 1. časový úsek 1946–1953

Pedagogická fakulta UK v Praze se rozvíjela pod silným formativním vlivem prof. O. Chlupa, který kladl důraz na prosazení nové univerzitní instituce jako svébytné, avšak nekonkurující klasickým univerzitním fakultám. Pochybnosti o vědecké úrovni fakulty vyvracel postupným budováním silného personálního zázemí v učitelském sboru.

Vztahy „tradičních“ univerzitních fakult k nově vzniklé pedagogické fakultě byly složité; odrážel se v nich postoj nadřazenosti a předsudků pracovníků tradičních fakult, a pedagogické fakulty „musely svou příslušnost k univerzitě stále obhajovat“ (Váňová 1995, s. 5). Postupně „úroveň pedagogických fakult klesala proti jejich vůli, v podstatě díky necitlivým administrativním zásahům shora; docházelo k odchodu osobností, neboť boj o prestiž stravoval síly a ukázal se jako marný“ (Váňová 1995, s. 5). Dříve než si pedagogické fakulty byly schopny vybudovat své postavení a náležitě se vymezit vůči vnějším (společensko-politickým), ale i vnitrouniverzitním tlakům, byly zrušeny.

Organizační změny pedagogických fakult po roce 1953 jsou spojeny s transformací učitelského vzdělání mezi léty 1950 až 1964. Promítá se do nich i sovětizace československé společnosti, dále však i implantace školských a vzdělávacích modelů a struktur,

kteří nejen nebyly v našich podmínkách organické, ale reprezentují vesměs regres v celém systému školství a učitelské přípravy. Argumenty používané pro zdůvodnění těchto strukturálních změn neměly hluboké opodstatnění, poukazovaly převážně na kvantitativní potřeby praxe; kvalitativní stránka v průběhu celého období nebyla dostatečně zohledňována.

Vládním usnesením z 30. 5. 1950 byla zřízena od šk. r. 1950/1951 **pedagogická gymnázia** pro vzdělávání učitelů národních škol a pedagogická gymnázia pro vzdělávání učitelů mateřských škol<sup>5</sup>.

Politicky byl „zdůvodněn“ přesun přípravného vysokoškolského vzdělávání učitelů národních škol a učitelství pro mateřské školy mimo univerzitní půdu (aby bylo jako před rokem 1945 sníženo na středoškolskou úroveň) tím, že pedagogické fakulty nejsou kapacitně schopny pokrýt zvýšenou potřebu učitelů vzhledem k nastupujícím silným poválečným ročníkům žáků.

Vyjmutím oborů Učitelství pro národní školy a Učitelství pro mateřské školy z vysokoškolské kvalifikace na pedagogických fakultách, byly pedagogické fakulty nuceny rozsah své činnosti omezit a zúžit, neboť tím přišly o obory, jež tvořily páteř jejich existence. Pedagogické fakulty tak mohly vzdělávat pouze učitele pro druhý stupeň. Přesto ještě i za těchto okolností byly fakulty se zbývajícím potenciálem schopny se pedagogicky a umělecky profilovat. Zvláště upevňování akademických učitelských sborů bylo vznikem pedagogických gymnázií přerušeno. Následná likvidace fakult jako celku v souvislosti s přijetím zákona č. 31/1953 Sb. byla natolik výrazným krokem zpět, že jeho náprava stála později velmi mnoho úsilí.

<sup>5</sup> Věstník ministerstva školství, věd a umění. 1950, roč. 6, seš. 22, s. 210.

## 2. Časový úsek 1953–1959

Zákon č. 31/1953 Sb. se přes svou časově omezenou platnost promítl zásadními dopady do pohledu na vysokoškolskou úroveň učitelského vzdělání.

Zákon č. 31/1953 Sb. se zásadně projevil v dalším přístupu k vzdělávání učitelů pro 1. stupeň i pro mateřské školy, neboť umožnil vznik **pedagogických škol** středoškolské úrovně, které absorbovaly dosavadní pedagogická gymnázia. Pedagogické školy tak petrifikovaly středoškolskou úroveň učitelstva pro národní (školy 1. stupně) a mateřské školy.

**Vyšší pedagogické školy**, zřízené 24. 4. 1953 zákonem č. 31/1953 Sb., o školské soustavě a vzdělávání učitelů<sup>6,7</sup>, byly určeny „pro vzdělávání učitelů šestého až osmého postupného ročníku střední školy“. Byly dvouleté. Stávající pedagogické fakulty pak byly vládním nařízením č. 66/1953 z 21. 7. 1953 transformovány ve vyšší pedagogické školy.

Vládní nařízení č. 66/1953 od 1. 9. 1953 dále zřídilo **vysoké školy pedagogické** „pro vzdělávání učitelů devátého až jedenáctého ročníku“<sup>8,9</sup> v Praze, Olomouci a Bratislavě. Příprava školského zákona č. 31/1953 Sb. proběhla bez možnosti ovlivnit jej učitelé a školskými pracovníky. Proto ani nemohlo být očekáváno, že by byl přijat pedagogickou veřejností příznivě. Zvláště negativně byly vnímány analogie mezi nově vzniklými institucemi a dvouletými a čtyřletými pedagogickými instituty v SSSR.

Negativní hodnocení vyšších pedagogických škol již při jejich zřízení bylo mimo jiné vyvoláno i skutečností, že zde docházelo

ke zkrácení vysokoškolské přípravy učitelů škol druhého stupně o jeden rok. Proto byl již od počátku tento typ učitelské přípravy vnímán pouze jako přechodný.

Naproti tomu **vysoká škola pedagogická** (čtyřleté studium), na niž bylo přeneseno vzdělávání středoškolských učitelů, byla přijímána jako „perspektivní forma přípravy učitelů. Neměla vychovávat pouze učitele pro izolovaný typ školy, nýbrž promýšlet výchovu v jejím celku“ (Vorlíček 1996, s. 23).

Politická realita, kterou odráží paragrafy zákona 1953, atomizuje učitelskou přípravu, vytváří pro jednotlivé školské stupně samostatné instituce různé kvality i úrovně, a tím i kategorizuje a stigmatizuje učitele (zvláště pro primární stupeň).

Na omezení činnosti tradičních univerzitních fakult se zákon č. 31/1953 silně podepsal. Ztratily posluchače. Tím, že příprava středoškolských učitelů byla přenesena mimo univerzitu, byla porušena staletí trvající tradice. Koncepcí vysoké školy pedagogické nedocenila zájmy tradičních fakult univerzity. Polarizace napětí mezi klasickými univerzitními fakultami (které si osobovaly práva na přípravu učitelů pro vyšší stupeň středních škol) a vysokými školami pedagogickými se promítla do prosazení „obnovení učitelského studia na univerzitě“ (Vorlíček 1977, s. 297), které „bylo příčinou zániku tohoto typu školy v roce 1959, kdy se příprava učitelů středních škol vrátila na tradiční univerzitní fakulty“ (Vorlíček 1996, s. 24).

I přes krátkodobost své existence se jak vyšší pedagogické, tak vysoké pedagogické školy – vědomy si svého poslání – pokoušely teoreticky řešit otázky spojené s pěstováním učitelství,

<sup>6</sup> Sbírka zákonů republiky Československé. 1953, částka 18, s. 194–195.

<sup>7</sup> Zákon ze dne 24. dubna 1953, o školské soustavě a vzdělávání učitelů (školský zákon). Praha : SPN, 1953, s. 31.

<sup>8</sup> Zákon č. 31/1953 Sb., s. 195.

<sup>9</sup> Sbírka zákonů republiky Československé. 1953, částka 38, s. 279.

zvláště pak otázky komplexního rozvoje učitele (spojení odbornosti, pedagogické způsobilosti a politicko-občanské uvědomělosti), otázky speciálních didaktik i praxe.

### 3. Časový úsek 1959–1964

Vládním nařízením č. 57/1959 Sb. byly zřízeny **pedagogické instituty** (31. 7. 1959). Se statutem krajské instituce jich bylo otevřeno celkem dvacet. Byly to instituce „krajsky plánované i vydržované, i s krajskou působností, pokud jde o přijímání kandidátů učitelství a rozmisťování absolventů podle potřeb příslušné krajské oblasti“ (Kahuda 1959, s. 1)<sup>10</sup>.

Umístění institutů a jejich řízení z krajské úrovně již v samém počátku jejich existence naznačilo prvotní problémy. Představa, že každý institut bude sloužit jako kulturní centrum a pozvedne odborně i politicky region, byla naddimenzována; rovněž časem bylo nutno rezignovat i na vysokoškolskou úroveň učitelské přípravy.

„Tyto „vysoké školy svého druhu“, jak byly nazývány, těžko mohly navázat na tradici pedagogických fakult z roku 1946“ (Váňová 1995, s. 6). Pedagogické instituty se ve své koncepci neopíraly o výsledky institucí, které je v učitelské přípravě v poválečném období předcházely.

Existence institutů měla umožnit vzdělávat učitele celé základní školy, tj. učitele jak pro 1. stupeň ZŠ (tříleté studium), tak pro vyšší ročníky (6.–9. ročník) povinné školní docházky (čtyřleté studium), neboť všechny typy pedagogických škol byly zrušeny kromě těch, na kterých se vzdělávaly učitelky mateřských škol.

Novým jevem byla skutečnost, že první dva ročníky studia byly pro učitelství obou

odlišných školských stupňů koncipovány jako shodné. Učitelé pro 6.–9. ročník se měli v dlouhodobé perspektivě připravovat z učitelů 1. stupně dálkovým studiem. Interní studium pro 2. stupeň tak mělo postupně zaniknout. Poměrně brzy se však prokázalo, že spojená příprava učitelů pro oba stupně škol v počátku studia dostatečně nezohledňuje nezbytnou specializaci a lze ji hodnotit jednoznačně negativně, rovněž prosazení třípředmětového studia od 3. ročníku pro učitelstvo 2. stupně.

V tomto světle je pozdější realizace dvou-předmětových kombinací od 1. ročníku studia vnímána jako progresivní. Tyto problémy vedly ke krátké životnosti institutů. Již za 3 roky (30. 8. 1962) došlo k zásadní změně, kdy vládním nařízením č. 87/1962 Sb. byly pedagogické instituty změněny ve vysokoškolské instituce<sup>11</sup>. Učitelská příprava na pedagogických institutech nebyla řešením zásadního charakteru. To se od této instituce ani nedalo očekávat, ale lze ji charakterizovat jako „kompromis mezi specializovaným a integrovaným pojetím: Učitelství pro 1. stupeň se stalo „jedním oborem“ v dvouoborovém studiu, kde druhý obor tvořil jeden z předmětů 2. stupně“ (Váňová 1995, s. 8). Přes obtíže tohoto pojetí zůstalo dvouoborové studium v učitelství 1. stupně zachováno až do šk. roku 1970/1971.

I přes naznačená negativa se pedagogické instituty zasloužily o pozitivní aspekty v učitelské přípravě důrazem na prodloužení studia učitelství pro 1. stupeň ZDŠ v tříletý studijní program, pro 2. stupeň ZDŠ ve čtyřletý studijní program v denní formě studia.

Problémy, které souvisely s nejasnou a nestabilní koncepcí institutů, se promítaly v neustálých reorganizačních změnách. Budování vysokého školství mimo stabilní univerzitní

<sup>10</sup> 57. vládní nařízení ze dne 31. července 1959, o pedagogických institutech. Sbírka zákonů republiky Československé, 1959, částka 24, s. 181.

<sup>11</sup> *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1962, částka 46, s. 383.

úroveň (v rámci regionu) se ukázalo v té době jako velmi problematické, v dlouhodobé perspektivě ne však jako zcela nemožné.

Příliš časté změny, provázající pojetí učitelského vzdělávání a k tomu určené instituce, byly důkazem toho, že učitelské vzdělání se vyvíjelo souběžně se strukturou vzdělávací soustavy. Jsou rovněž důkazem nepřilíš hluboké tradice spojující profesní učitele (zvláště pak 1. stupně) s vysokoškolským vzděláním. Proměnlivost vzdělávacích učitelských institucí dosvědčují i politické okolnosti a převažující ideologické tlaky, které byly schopny v krátké době zničit výsledky, k nimž směřovalo učitelstvo mnoho desítek let. Zdá se, že se tyto skutečnosti později promítly i do krize profesní identity učitelstva.

#### 4. časový úsek 1964–1989

Teprve následující perioda umožnila vytvořit podmínky pro to, aby se učitelská příprava navrátila na skutečnou vysokoškolskou úroveň, tj. opět na pedagogické fakulty, které ji měly mít možnost realizovat v obdobných podmínkách, jako ostatní vysoké školy.

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze byla zřízena zákonným opatřením předsednictva Národního shromáždění č. 166 ze dne 12. srpna 1964 o pedagogických fakultách<sup>12</sup>. Od 1. 9. 1964 dochází ke spojení Pedagogického institutu v Praze a Pedagogického institutu v Brandýse nad Labem v novou instituci – Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy se sídlem v Praze. V sídlech univerzit byly instituty transformovány v pedagogické fakulty univerzit či jejich pobočky: došlo k tomu v Praze, Brně, Olomouci, Trnavě a Prešově. Výběrem z ostatních institutů byly zřízeny pedagogické fakulty jako samostatné vysoké školy – v Českých Budějovicích, Plzni, Ústí

nad Labem, Hradci Králové, Ostravě, Nitře, Banské Bystrici.

Činnost pedagogických fakult navázala na předchozí instituce, na nichž byla realizována příprava učitelů v letech 1946–1964.

Zřízení pedagogických fakult bylo vnímáno jednoznačně pozitivně, přesto však se otevřely nevyjasněné otázky. Ty se týkaly příliš velkého počtu pracovišť pro přípravu učitelů, celkem jich 25. Tyto otázky vznikaly nejčastěji na půdě „tradičních“ univerzitních fakult. „Byly vyslovovány požadavky, aby vzdělání učitelů 6.–9. ročníku základní školy bylo přeneseno na filozofické a přírodovědné fakulty“ (Vorlíček 1977, s. 302).

Od šk. roku 1967/68 byla zrušena roční řízená praxe jak ve studiu učitelství 1. stupně ZDŠ, tak i ve studiu učitelství pro 2. stupeň ZDŠ. Denní studium bylo pro oba stupně prodlouženo na 4 roky.

„Systém čtyřleté vysokoškolské přípravy učitelů pro první stupeň základní školy vznikl postupnými modifikacemi původně tříletého studia na pedagogických institutech, které byly založeny v r. 1959. Byl zachován i při změně pedagogických institutů na pedagogické fakulty v roce 1964. Také při prodloužení denního studia na pedagogických fakultách (vlastně šlo o zrušení „roční řízené praxe“ po tříletém studiu) byla původní koncepce jen částečně modifikována. Jejím význačným rysem bylo to, že se v tomto studiu připravovali učitelé 1. st. základní školy zároveň pro vyučování jednomu učebnímu předmětu i v 6.–9. ročníku základní devítileté školy“ (Kofínek 1981, s. 9).

Od šk. roku 1970/71 bylo zavedeno jednooborové studium učitelů 1. stupně ZDŠ bez kombinace s jedním předmětem pro 2. stupeň. Totéž rozhodnutí platilo od šk. roku 1971/72 i na Slovensku. Změna v pojetí přípravy učitelů pro 1. stupeň vyplynula

<sup>12</sup> *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*. 1964, částka 69, s. 1164.



především z toho, že dosavadní koncepce studia v dvouoborové kombinaci s jedním aprobačním předmětem pro 2. stupeň byla nejen velmi náročná, ale dostatečně nezohledňovala specifika učitele 1. stupně.

Vývoj studia Učitelství pro 1. stupeň se v roce 1973 ve čtyřletém studijním cyklu přiklonil k jediné variantě, tj. studiu s možností volitelných specializací, které nabízely tělesnou, výtvarnou nebo hudební výchovu.

Od téhož školního roku bylo obnoveno i dálkové pětileté studium oboru Učitelství pro 1. stupeň ZDŠ, realizované od r. 1973/74. Novou formou studia bylo povinné postgraduální studium učitelů v ČSR, které bylo proklamováno jako princip celoživotního vzdělávání. Bylo započato od šk. r. 1973/74 a učitelé v ČSR do něj museli vstoupit mezi 5.–10. rokem praxe, v SSR v období mezi 3.–10. rokem služby.

Od r. 1975 se na **Pedagogické fakultě UK v Praze** postupně prosazuje stanovisko, že je potřeba „zvláštní kategorie učitele pro počáteční stupeň školy: specifická tohoto stupně školy, na němž jedině učitel speciálně připravený může náležitě integrovat obsah vzdělání a výchovy“ (Kořínek 1981, s. 20).

V dokumentu *Další rozvoj československé výchovně-vzdělávací soustavy*<sup>13</sup> je stanoveno, že „obsahová přestavba vysokoškolského studia se zahájí školním rokem 1977/78“. Dokument byl chápán jako program ministerstva školství.

Ve šk. roce 1977/78 započala na Pedagogické fakultě UK v Praze realizace dokumentu „*Další rozvoj československé výchovně-vzdělávací soustavy*“ v přípravě učitelů ve všech typech studia a studijních oborech. Podle nového projektu tak pedagogické fakulty připravovali učitele

pro 1. stupeň ZŠ a učitele všeobecně vzdělávacích předmětů pro 2. stupeň ZŠ a SŠ. Tato změna byla pozitivně hodnocena jako krok „k zrušení stavovského rozdílu mezi učitelem základní školy a středoškolským profesorem“ (Váňová 1995, s. 9). Bylo zavedeno jednotné dvouoborové studium pro učitele 2. a 3. stupně. Absolvent tak byl připraven pro výuku na 2. stupni základní školy a zároveň i na střední školu.

Celkovým smyslem takto uspořádaného vysokoškolského studia učitelství bylo připravit absolventa, který se může uplatnit na několika úrovních školské soustavy. Promítla se i do „profilu“ absolventa učitelství. Učitel se měl proměnit z „informátora a examinátora ve stimulátora“ učební aktivity žáků.

„Nová koncepce“ učitelského vzdělání vycházela z předpokladů, že „učitel řídí proces výchovy ve všech složkách, a to při školních i mimoškolních činnostech žáků, jako odborník v předmětech své aproby řídí co nejefektivněji vyučovací proces na úrovni nejnovějších poznatků vědy a prosazuje politiku KSČ a současně pracuje ve společensko-politické oblasti“ (Kořínek 1981, s. 45). Toto pojetí učitelské přípravy bylo zachováno až do roku 1989.

Komparací vybraných učebních plánů v oboru Učitelství pro 1. stupeň základní školy lze porozumět tomu, jak se tendence ve vývoji učitelského vzdělání promítají do obsahu studia, a získat tak faktické důklady o jeho proměně.

Tři komparované učební plány jsou reprezentativním výběrem šk. r. 1946/47, 1967/68 a 1980/81, tedy učební plány skutečně realizované na pedagogické fakultě. Úmyslně nebyly použity učební plány institucí s příliš krátkou existencí.

<sup>13</sup> *Další rozvoj československé výchovně-vzdělávací soustavy*. Projekt a důvodová zpráva. Ministerstvo školství České socialistické republiky. Ministerstvo školství Slovenské socialistické republiky, 1976, s. 1.

## 1946/1947

V učebním plánu pro učitele škol obecných (1. stupeň), který byl přechodně 4semestrový, později byl standardně uskuteč-

ňován v 6semestrovém studiu, reprezentuje týdenní dotaci povinných 28 hodin ve všech ročnících.

Lze vysledovat následující rozložení výuky:

Tabulka č. 1: Šk. rok 1946/1947

|                                      |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
|--------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 1. skupina předmětů                  |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
| Obecně kulturní disciplíny           | Filozofie<br>Dějiny filozofie<br>Estetika<br>Nauka o státě a politická výchova                                                                                                                                                                                            | 10,00 % |
| 2. skupina předmětů                  |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
| Pedagogicko-psychologické disciplíny | Dějiny pedagogiky<br>Obecná pedagogika<br>Obecná didaktika<br>Obecná psychologie<br>Školní hygiena<br>Kapitoly z dětského lékařství<br>Lidovýchova                                                                                                                        | 19,00 % |
| 3. skupina předmětů                  |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
| Oborově-předmětové disciplíny        | Jazyk český a literatura<br>Jazyk ruský a literatura<br>České a slovanské dějiny                                                                                                                                                                                          | 28,00 % |
| 4. skupina předmětů                  |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
| Disciplíny předmětů 1. st.           | Pedagogika 1. st.<br>Didaktika 1. st.<br>Psychologie 1. st.<br>Biologie žáka 1. st.<br>Učení o přírodě<br>Pedopatologie žáka 1. st.<br>HV, TV, VV<br>Domácí nauky<br>Metodika elementární třídy<br>Speciální metodiky předmětů<br>Administrativa<br>Literatura pro mládež | 37,00 % |
| 5. skupina předmětů                  |                                                                                                                                                                                                                                                                           |         |
| praxe                                |                                                                                                                                                                                                                                                                           | 6,00 %  |

Centrem výuky byly především předměty oborově specifické (disciplíny předmětů 1. stupně), dále oborově nespecifické znalosti (oborově předmětové disciplíny), a teprve potom následuje v pořadí důraz na peda-

gogicko-psychologickou kultivaci učitele. Nejmenší podíl je určen praxi a praktické zkušenosti studenta.

Naprosto překvapivá je absence jakékoli matematické disciplíny.



Výčet studovaných předmětů tak ukazuje, že učební plán kladl důraz především na metodickou připravenost učitele (což by korespondovalo s předchozí přípravou na učitelských ústavech), ale postupně se začíná emancipovat i předmětová a pedagogicko-psychologická připravenost.

## 1967/1968

Dvoupředmětové studium bylo stanoveno pro učitelství jak 1. stupně (1.–5. ročník), tak i 2. stupně (6.–9. ročník) ZDŠ.

Denní studium bylo organizováno shodně pro všechny vysoké školy.

Dvouoborové kombinace spolu s učitelstvím pro 1. stupeň byly následující:

předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – anglický jazyk  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – francouzský jazyk  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – německý jazyk  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – tělesná výchova  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – hudební výchova  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – výtvarná výchova  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – zeměpis  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – přírodopis  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – matematika  
 předměty a metodiky předmětů 1.–5. roč. ZDŠ – český jazyk

Studijní plán 1967/68 je koncipován ve dvou složkách, které se vzájemně prostupují.

Pro názornost jsou uvedeny ve dvou samostatných tabulkách, složka společných předmětů (tabulka č. 2) a složka specifických předmětů (tabulka č. 3).

**Tabulka č. 2: Společné předměty shodné pro obor Učitelství pro 1. stupeň i Učitelství pro 6.–9. ročník ZDŠ**

|                                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                    |         |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 1. skupina                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                    |         |
| politickovýchovné předměty<br>či předměty politické<br>„kultivace“ | Dějiny mezinárodního dělnického hnutí a KSČ<br>Dialektický a historický materialismus<br>Politická ekonomie<br>Vědecký komunismus<br>Logika                                                                                                                        | 15,00 % |
| 2. skupina                                                         |                                                                                                                                                                                                                                                                    |         |
| pedagogicko- psychologické<br>disciplíny                           | Úvod do psychologie<br>Psychologie vývojová<br>Úvod do pedagogiky<br>Biologie dítěte<br>Teorie vyučování<br>Teorie výchovy s metodikou výchovné práce<br>Vybrané kapitoly z dějin pedagogiky<br>Kurz školní hygieny<br>Školské předpisy<br>Kurz vyučovací techniky | 25,00 % |

Pokračování tab. č. 2

|                           |                                                                                                                       |        |
|---------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| 3. skupina                |                                                                                                                       |        |
| fyzická zdatnost studentů | Tělesná výchova<br>Kurz lyžování<br>Kurz turistiky<br>Branný kurz                                                     | 4,00 % |
| 4. skupina                |                                                                                                                       |        |
| pedagogická praxe         | A) Pedagogická praxe<br>Pedagogická praxe ve školních a výchovných zařízeních<br>Pedagogická praxe v letních táborech | 6,00 % |
|                           | B) Společensko-prospěšná praxe<br>Souvislá výrobní praxe v zemědělství nebo průmyslu                                  |        |

Disciplíny jsou uplatněny v průběhu všech čtyř let studia.

Tabulka č. 3: **Specifické předměty a metodiky spojené s výkonem profese, tj. s učitelstvím 1. stupně ZDŠ**

|                                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |         |
|----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| předmětové disciplíny a metodiky | Český jazyk<br>Slovenština<br>Mateřský jazyk s metodikou<br>Matematika s teorií vyučování<br>Matematika s metodikou počtů<br>Hudební výchova s metodikou<br>Nástrojová praxe (cvičení)<br>Výtvarná výchova a metodika psaní<br>Teorie vyučování psaní<br>Metodika vlastivědy<br>Metodika ruského jazyka<br>Metodika pracovního vyučování<br>Metodika tělesné výchovy<br>Mateřský jazyk s metodikou pro 1.–5. r.<br>Matematika s metodikou pro 1.–5. r.<br>Speciální pedagogika | 40,00 % |
|----------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|

|                   |                                                                                                                                                                                                                                                                                      |         |
|-------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| pedagogická praxe | 1. r.<br>Týdenní orientační praxe<br>2. r.<br>Průběžná praxe – 2 hod. týdně<br>Souvislá praxe – v pionýrských táborech nebo jiných výchovných zařízeních – 3 týdny<br>3. r.<br>Průběžná praxe – 4 hod./14 dní<br>4. r.<br>Souvislá praxe – 3 týdny ZS<br>Souvislá praxe – 3 týdny LS | 10,00 % |
|-------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|

Z výčtu vyplývá, že obě složky disponovaly téměř shodnou časovou dotací. Profilujícími oblastmi se postupně stávají disciplíny předmětové a metodické, páteří této části studia je studium mateřského jazyka a matematiky. V celkovém obrazu učebního plánu však do popředí velmi vystupuje narůstající důraz na pedagogicko-psychologické disciplíny a praktickou zkušenost studentů. V gradaci praxe je velmi promyšleně uloženo budování vlastního studentského postoje ke školské realitě postupně narůstajícím kontaktem se školskou realitou, který ani dnes není zcela opominut.

V dalších letech nedocházelo k výrazným strukturálním ani obsahovým změnám v učebních plánech pro obor Učitelství 1. stupně ZŠ.

### 1980/1981

Učitelství pro 1. stupeň ZŠ bylo realizováno jako jednooborové, bez povinnosti dvouoborové kombinace. Student pouze volil jednu z výchov jako prohlubující, kdy se rozhodoval mezi tělesnou výchovou, výtvarnou výchovou, hudební výchovou nebo pracovní výchovou.

Tabulka č. 4: Učební plán učitelství pro 1. stupeň ZŠ, r. 1980/1981

|                                      |                                                                                                                                                                                                                       |         |
|--------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 1. skupina                           |                                                                                                                                                                                                                       |         |
| Disciplíny ideově politické výchovy  | Dějiny KSČ<br>Marxistická filozofie<br>Politická ekonomie<br>Vědecký ateismus<br>Vědecký komunismus                                                                                                                   | 16,00 % |
| 2. skupina                           |                                                                                                                                                                                                                       |         |
| Disciplíny pedagogicko-psychologické | Pedagogika a dějiny pedagogiky<br>Psychologie obecná a vývojová<br>Psychologie pedagogická a sociální<br>Biologie dítěte a školní zdravotnictví<br>Biologie dítěte, školní pediatrie, hygiena a výchova k rodičovství | 17,00 % |

Pokračování tab. č. 4

|                                |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
|--------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| 3. skupina                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
| Disciplíny oborové a metodické | Ruský jazyk<br>Mateřský jazyk<br>Didaktika mateřského jazyka<br>Metodika mateřského jazyka<br>Kultura řeči a mluveného projevu<br>Literatura pro mládež s didaktikou literární výchovy<br>Slovenština<br>Základy elementární matematiky<br>Základy elementární geometrie<br>Didaktika matematiky<br>Didaktika prvouky, vlastivědy a přírodovědy<br>Metodika prvopočátečního čtení a psaní<br>Pedagogika speciální<br>Didaktická technika<br>Základy kybernetiky a programování<br>Dopravní výchova<br>Organizace a správa školy<br>TV<br>VV<br>HV<br>Kurz pěstitelských a technických prací<br>Branná výchova | 43,00 % |
| 4. skupina                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
| Disciplíny praxe               | A) Úvodní pedagogická praxe<br>Průběžná pedagogická praxe<br>Pedagogická praxe k matematice<br>Pedagogická praxe v 1. r. ZŠ<br>Praxe v letních pionýrských táborech (o hlavních prázdninách po 2. r.)<br>B) Společensko-politická praxe                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 10,00 % |
| 5. skupina                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
| Volitelné disciplíny – výchovy | VV<br>HV<br>TV<br>PV                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          | 8,00 %  |
| 6. skupina                     |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |         |
| Disciplíny brannosti – kurzy   | Kurz branné výchovy<br>Zimní kurz TV<br>Letní kurz TV<br>Kurz bruslení                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        | 6,00 %  |

Rozložení disciplín odráží i prosazování se formativních ideologických tlaků, neboť tento učební plán ukazuje na vzestupnou dotaci disciplín ideově politických. Časová distribuce se promítla do oslabení pedagogicko-psychologického základu, na druhé straně však důraz na praxi studentů byl posílen nebyvalou měrou. Jádrem studia však stále zůstává specifický předmětový a metodický soubor disciplín.

Ve všech třech komparovaných studijních plánech se zřetelně ukazuje, že skupiny studovaných předmětů, velmi dobře založené již v prvním učebním plánu (1946/47), jsou značně stabilní. Inspirací nově vznikajícím učebním plánům mohly být pravděpodobně předchozí zkušenosti z vysokoškolské přípravy středoškolských profesorů, ale i zkušenosti s osnovami učitelských ústavů. Změny v učebních disciplínách jsou dány jednak nově zaváděnými učebními předměty ve školách, ale i proměnami pojetí samotného učitelství. Obraz učitele 1. stupně postupně mění kontury, neboť se profiluje od odborníka vybaveného znalostmi a dovednostmi, jež jsou nezbytné ke zprostředkování poznatků, k takovému odborníkovi, který zná žáka, rozumí mu a je schopen ho provázet na cestě za poznáním.

## Závěr

Na základě dostupné literatury a dobových pramenů lze doložit, že učitelské vzdělání určené učitelům 1. stupně základní školy prošlo náročným vývojem. Organi-

zační stránka byla ovlivněna jak politickými okolnostmi, tak i reálnými potřebami společnosti. Vývoj kurikulárních dokumentů s těmito skutečnostmi koresponduje.

Nejstabilnějšími a nejkvalitnějšími úseky vývoje byla období, kdy bylo toto studium zakotveno na pedagogických fakultách. Zde bylo možno s důrazem na vysokoškolskou úroveň skutečně prohlubovat teorii učitele a učitelství a naplňovat požadavek odborné vzdělaného a lidsky kultivovaného a zralého učitele (bohužel také mnohdy ideologicky velmi ovlivněného).

Z komparace učebních plánů vyplývá, že konstantou ve studiu Učitelství pro 1. stupeň jsou specifické oborové disciplíny. Prokázán byl i vzestup významu pedagogicko-psychologických disciplín a v posledním desetiletí sledovaného období i důraz na osobní učitelskou zkušenost studentů – praxi. Přesto lze hodnotit celé studium jako převažování akademických disciplín nad praktickými. Toto jsou bezesporu momenty, které mohlo období po roce 1989 zhodnotit pozitivně a navázat na předchozí vývoj.

S úctou vzpomeňme na ty osobnosti, které měly odvahu prosazovat na tomto poli pozitivní zásady, jež mnohdy směřovaly proti toku času.

Pedagogickým fakultám k jejich výročí nelze než přát budoucí čas bez peripetií dějinných zvratů, pevné postavení na mateřské univerzitě, silnou generaci mladých vědců a studenty, kteří budou přesvědčeni, že zvláště učitelstvím lze kultivovat náš svět a bezesbytku naplnit život.

## Literatura:

- Další rozvoj československé vzdělávací soustavy.* Praha : MŠ ČSR; MŠ SSR, 1976.  
CIPRO, M. *Ke koncepci základní školy.* Praha : VÚP, 1969.  
CHLUP, O. Vysokoškolské vzdělání učitelstva. *Teorie i praxe.* 1937, roč. 1, č. 4, s. 73-75.  
KAHUDA, F. Nová soustava vzdělávání učitelů. *Učitelské noviny.* 1959, roč. 9, č. 13, s. 1.  
KOŘÍNEK, M. *Otázky výchovy a vzdělání na 1. stupni ZDŠ.* Praha : SPN, 1966.  
KOŘÍNEK, M. *Problémy a perspektivy prvního stupně základní školy.* Praha : SPN, 1978.

- 
- KOŘÍNEK, M. *Zdokonalování přípravy a dalšího vzdělávání učitelů prvního stupně základní školy*. Praha : Univerzita Karlova, 1981.
- PŠENÁK, J. *Pramene k dějinám československého školstva*. Bratislava : SPN, 1979.
- Seznam přednášek na pedagogické fakultě 1980/81*. Praha : Univerzita Karlova, 1980.
- Sbírka zákonů republiky Československé*, č. 31/1953, s. 194-195.
- Sbírka zákonů republiky Československé*, č. 57/1959, s. 181.
- TMEJ, K. K rozvíjení teorie vzdělávání učitelů se zřetelem k dalšímu rozvoji československé výchovně vzdělávací soustavy. *Pedagogika*. 1978, roč. 28, č. 2, s. 153-162.
- Učební plán a učební osnovy pro pedagogická gymnázia. *Věstník MŠVU*. 1950, roč. 6, s. 210.
- VÁŇOVÁ, R. Několik pohledů do historie učitelského vzdělání u nás. *Pedagogika*. 1995, roč. 45, č. 1, s. 4-10.
- VORLÍČEK, Ch. *Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy ve vývoji učitelského vzdělání v Československu*. Praha : SVI PedF UK, 2001. ISBN 80-901065-1-8.
- VORLÍČEK, Ch. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy ve vývoji učitelského vzdělání v Československu. In *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, d. 15, sv. 2. Praha : UK, 1975, s. 53-100.
- VORLÍČEK, Ch. *Pedagogika na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1946-1989*. Praha : PedF UK, 2006.
- VORLÍČEK, Ch. Třicet let vysokoškolského vzdělávání učitelů v Československu. *Pedagogika*. 1977, roč. 27, č. 3, s. 291-306.

---

## ZPRAVODAJ INFORMUJÍCÍ I JUBILUJÍCÍ

*Pedagogické rozhledy*. 2011, roč. 20, č. 3. ISSN 1338-0404.

Ve výpravnější podobě a větším rozsahu než obvykle vyšlo před nedávnem na Slovensku další číslo odborně-metodického časopisu – dvouměsíčníku *Pedagogické rozhledy*, který vydává Metodicko-pedagogické centrum. Důvody změny jsou dva – jednak rozsáhlá informace o dvou ambiciózních národních projektech (Profesní a kariérní růst, Vzdělávání pedagogických zaměstnanců mateřských škol jako součást reformy vzdělávání). Druhým důvodem je ohlednutí za dvacetiletím, které má tento zpravodaj právě za sebou.

Redakci a všem, kteří se o zpravodaj v různých dobách zaslouhovali, blahopřejeme a současně přejeme mnoho zdaru do budoucna. Zájemcům o školsko-pedagogické dění na Slovensku toto číslo doporučujeme jako potenciálně zajímavý zdroj.

(mp)